

פסקי הגרי"ש אלישיב זצ"ל

בענייני כשרות החלב בתנובה

- א. כשרות החלב לאור ניתוחי פרות
- ב. העברות בייצור גבינות ויוגורט
- ג. כשרות חלב שנחלב ע"י לא יהודים מפרות השייכות ליהודים
- ד. השגחה באמצעות מצלמות

זכות גדולה הייתה לי להיות בקשר עם הגאון הגדול הרב יוסף שלום אלישיב זצ"ל, שפתח את דלתי ביתו בפנינו וכיוון את דרכנו ואורחותינו בכל הנוגע לכשרות החלב בימות השנה ובפסח, בעיקר, בכל הנוגע לכשרות ברמת מהדרין. שאלות עקרוניות רבות נתבררו בחדר הפנימי שבביתו הצנוע, ובשאלות רבות היינו אצלו כמה וכמה פעמים עד שנתלבנו הדברים על בורים.

אין ספק, שהנהגות ועדות הכשרות, בארץ ובעולם, בכל הנוגע לכשרות החלב, כמו בנושאים רבים אחרים, עוצבו ע"י הגרי"ש אלישיב זצ"ל, שפסק והדריך את מורי ההוראה המובהקים בארץ ובעולם.

חיפשתי ברשימות שנמצאות אצלי סיכומי פגישות עם הגרי"ש אלישיב זצ"ל כדי לקבצם לזכרו הטהור, כשעלי לציין, שחלק מהפגישות והפסקים אינם זכורים לי והעתקתי את אשר רשמתי בעת הפגישה מתוך הערכה שהדברים שנרשמו בסמוך לפגישות משקפים נאמנה את אשר נאמר בפגישה, אבל מכיוון שהדברים לא עברו ביקורתו של הרב זצ"ל הרי שפשוט וברור שאי אפשר להסיק מהם על עמדתו ואי אפשר להקשות מהם על פסקים אחרים שנאמרו או נכתבו ע"י הרב זצ"ל. הדברים הינם התרשמות שלי בלבד ממה שהבנתי אני מדברי תשובתו לשאלות שהפנינו אליו, וממילא ערך הדברים הללו מוגבל ביותר ודורש כמובן זהירות ואחריות רבה. אני לא כולל בהסתייגות זו פסקים שנהגו ונוהגים למעשה ופורסמו וגובו ע"י רבנים נוספים המקורבים לרב ושמעו ביחד איתי ובהזדמנויות אחרות את הדברים מפיו הלכה למעשה (כמו למשל בשני הפרקים האחרונים).

במסגרת זו אתייחס לארבעה נושאים בהם התווה הגרי"ש אלישיב את דרכנו בשנות כהונתו כרב תנובה.

א. כשרות החלב לאור ניתוחי פרות

בפגישה עם הגרי"ש אלישיב בקיץ תשנ"ט לפני כ-14 שנה שאלנו את הרב לגבי שאלת ניתוחי הפרות והשפעתן על כשרות החלב. לדעת הרב בהמה שנותחה ובמהלך הניתוח ניקבו את קיבתה הינה טריפה וודאי ואין כל מקום לראותה כספק טריפה מחמת שאולי מנקבים באלכסון, או מחמת הספק שאולי יש חלב שסותם את הנקב, או מחמת הנימוק שהנקב חסום ע"י המחט. ובוודאי שאין לראותה כספק מחמת העובדה שבהמות אלו חיות מעל יב"ח וממליטות ואין בהן כל סימני טריפה. אדרבה, לדעת הרב עובדות אלו רק מחמירות את המצב, מכיוון שאם אנו רואים שבהמה חיה י"ב חודש גם במקרים בהם היא טריפה וודאית הרי שזה גורם לכך שגם במקרים של ספק טריפה אין אפשרות לסמוך כיום על יב"ח שהרי מוכח וחזינן שאף בהמות וודאי טריפה שניקבו את קיבתן חיות יב"ח.

אשר על כן, סבר הרב שלכתחילה עלינו לברר האם בעדר ממנו רוצים לקחת חלב יש פרות מנותחות שנקבו את קיבתן, וצריך להתאמץ להוציאן כדי לא להיכנס לשאלה.

לגבי מצב של בדיעבד, כשפרות אלו לא הוצאו וייצרו מהחלב מוצרים הרי שיש לדעתו מקום להתיר מוצרים אלו גם למהדרין במקרים שבהם יש ספק ספיקא - ספק אם הניתוחים נעשו באופן מטריף וספק אם חלב המנותחות הללו בטל ב-60.

בנושא זה שאלנו גם האם העובדה שאנו יודעים שחלק גדול מהפרות הנשחטות נמצאות טריפות משפיעה על כשרות החלב. הרב ענה שלדעתו אין כאן כל חשש מכיוון שמדובר ברוב המקרים בטריפות מחומרא, והבעיה הייתה יכולה להתעורר רק אם היה מיעוט ניכר של בהמות שתמיד טריפות באופן וודאי¹.

ב. העברות בייצור גבינות ויוגורט²

כדי לייצר גבינות ויוגורט החלב צריך לעבור תהליכי החמצה ותסיסה המתרחשים באמצעות חיידקים שמתרבים בחלב ובמהלך התרבותם הם ניזונים מסוכר החלב (הלקטוז) אותו הם מפרקים לחומצה לקטית (חומצת חלב) וכך הם גורמים להחמצת החלב והפיכתו ליוגורט ואח"כ לגבינה. בתעשיית היוגורט והגבינה, בתקופה הקדומה, לפני שהכירו את עולם החיידקים, נהגו להכניס חיידקים לחלב לצורך החמצתו באמצעות הוספת חלב חמוץ או יוגורט שיש בהם מיליוני חיידקים שמזרזים את תהליך החמצה של החלב. בתקופה המודרנית למדו לבודד את החיידקים הרצויים לתהליכי החמצה ולגדל אותם באופן מבוקר וכיום משתמשים בתרביות חיידקים מזנים שונים שכל אחד מזני החיידקים מביא לתוצאה אחרת מבחינת הטעם, המרקם, המראה וכו'. תרביות אלו נקראות מחמצות והם מיוצרות בחו"ל, וכדי להכין מחמצות בכמויות מסחריות לתעשיית החלב משתמשים בזנים טהורים אותם מגדלים באופן סטרילי ומבוקר על גבי מצע גידול מתאים לכל זן חיידקים ומצע גידול זה כולל כמעט תמיד חלב או רכיבים מסוימים של החלב. בתקופה בה לא היו מחמצות שיוצרו על בסיס חלב ישראל נהגו וועדות המהדרין לעשות (על סמך דברי הב"י ביו"ד ס"ס קט"ו) העברות, כלומר, הכניסו את המחמצת לחלב ישראל ולאחר שהמחמצת החלה להתפתח העבירו את החלב לחלב נוסף שהחל אף הוא תהליך החמצה מחמת החלב המוחמץ שהוסף לו, ולבסוף העבירו העברה שלישית לחלב ישראל נוסף ומחלב זה השלישי החמיצו את החלב שמיועד להפוך לגבינה או ליוגורט.

לפני שנים רבות נאמר לי בשם הרב אלישיב, שלדעתו העברות אלו מועילות מדין תליה, שאנו תולים שהאיסור נותר ברוב, וממילא משתמע, שלדעתו העברות יועילו רק אם יעבירו כל פעם מיעוט של החלב המוחמץ לחלב החדש. לעומת זאת, אני סברתי שהעברות מועילות מטעם ביטול איסור או קליש איסורא או גידולי גידולים שעיקרן כלה, וממילא לא ראיתי צורך להשתמש רק במיעוט של החלב בכל העברה³.

1. ראה את הדין בנושא זה במאמריהם של הרב אשר וייס והרב סט בחוברת זו בעמודים 22 ומעמ' 32

2. ראה בנושא זה גם את מאמרו של הרב יוסף מרדכי זילבר בחוברת זו בעמ' 89

3. הבית יוסף ביורה דעה סימן קט"ו לומד את דין ההעברות מדברי התוספתא והירושלמי בענין חמצן של כותים שמותר לאחר שלוש אפיות:

"חמץ של כותיים מאימתי מותר אחר הפסח? של בעלי בתים אחר שלש שבתות של אפייה, ושל נחתומין בכפרים עד שלשה ימים, ובכרכין עד שלשה תנורין...ושאמרו של נחתומין בכפרים עד שלשה ימים אם נדחק ואפה בשלשה תנורין זה אחר זה אפי' ביום אחד מותר"

חברי ועדת מהדרין בהתייעצות אחת מני רבות אצל מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל. מימין לשמאל: הגרש"א שטרן, הגרי"ש אלישיב זצ"ל, הרב זאב וייטמן והגר"מ גרוס, יו"ר ועדת מהדרין

כאמור, המחמצת הינה מושבה ענקית של מליארדי חיידקים, שגודלו על גבי קרקע מזון מתאימה, ולאחר שנוצרו מיליארדים רבים מאוד של חיידקים כאלו, הפרידו את מצע הגידול מהחיידקים ונתרה תרבית חיידקים מרוכזת עם מעט שאריות ממצע הגידול. תרבית זו מוכנסת לחלב על מנת שהחיידקים יחמיצו את החלב ויהפכו אותו ליוגורט או גבינה. בעולם הכשרות נהוג להתייחס

משמעות ההלכה היא לכאורה כדין נ"ט בר נ"ט שהשאור האסור החמיץ את הבצק הראשון ובצק זה החמיץ בצק שני וכו', ולכאורה, לא מצינו שבעינין להשתמש רק בחלק מהבצק. ולכאורה, יסוד ההיתר הוא התקלשות האיסור המקורי מפעם לפעם שהחלב הראשון שהועמד בחלב נכרים חמוץ עדיין אסור מכיוון שחלב הנכרים החמוץ נתן בו טעם והעמידו ולכן המעמיד אוסר את כל החלב. החלב השני שהועמד בחלב ישראל שנאסר מחמת שהוא הוחמץ ע"י חלב נכרים אף הוא נאסר, אע"פ שכאן כבר מדובר בחלב שהועמד ע"י חלב ישראל, שנאסר רק כתוצאה מקבלת טעם מחלב איסור, וכמוהו גם החלב השלישי אף הוא עדיין אסור באכילה, אך מחלב זה שכל איסורו נובע מחלב ישראל שהוחמץ והועמד ע"י חלב ישראל חמוץ קודם, שנאסר כתוצאה מהחמצתו ע"י חלב ישראל שהוא הועמד והוחמץ ע"י חלב חמוץ של נכרים, כבר ניתן לקחת ולהעמיד בו חלב ישראל מכיוון שהאיסור הראשון נקלש ונתבטל כתוצאה מכך שהווי כעין נ"ט בר נ"ט (אלא שעדיין ייתכן שבסיס ההיתר הינו התקלשות האיסור, אך אם משתמש בכל הבצק יש לומר שהאיסור לא נקלש שהרי לא משתמש בחלק מהאיסור אלא בכולו וממילא גם אם יעביר מספר פעמים לא נקלש האיסור). ואולי כך היא גם משמעות דברי הב"י שכתב: "ויש ללמוד מכאן למי שעבר והעמיד חלב בחלב חמוץ של גוים ולקח חלב זה והעמיד בו אחר ומהאחר אחר שמוטר ליקח מחלב שלישי זה ולהעמיד בו חלב אחר ואוכלו דלאחר שלש פעמים כבר כלה חלב של גוים" (ואף כאן ניתן לחלוק ולומר שאע"פ שהב"י לא כתב שיש להקפיד להשתמש רק במיעוט החלב החמוץ, הרי שאם משתמש בחלב כולו אין לומר שלאחר שלוש פעמים כבר כלה חלב של גוים).

לכשרות החיידקים הללו, בהתאם למצע המזון שעליו הם גדלו, ואם מצע זה איננו כשר גם החיידקים אינם כשרים. ואם חיידקים לא כשרים אלו הוכנסו לחלב על מנת להופכו ליוגורט או לגבינה הרי המוצרים ייאסרו אף הם כדין נ"ט.

בפגישה שהייתה לי ביחד עם רבנים נוספים עם הגרי"ש אלישיב בנושא זה הוא ביקש להבין במדויק מה הם החיידקים ומהי פעולתם. לצורך זה, ביקשתי ממנהל ביה"ס לרוקחות בהדסה עין כרם פרופ' גרשון גולומב שיצטרף אף הוא לפגישה עם הרב ובפגישה זו הסביר פרופסור גולומב את מהותם של החיידקים ואת אופן התרבותם ופעילותם.

בעקבות פגישה זו ואחרי מספר דיונים בנושא הסכים הגרי"ש אלישיב שאע"פ שלדעתו פשטות הב"י הדן בג' העברות היא שאין להעביר בכל העברה אלא מיעוט מהחלב שהוחמץ, הרי שהלכה למעשה יש לחלק בין חלב חמוץ עליו דן הב"י שהוא באמת אסור מדין חלב נכרים ובין מחמצות שהן תרביות חיידקים, שלדעתו (בניגוד להתייחסות הרווחת בעולם הכשרות) הן אינן מוגדרות כלל כאיסור, אע"פ שגדלו על מצע אסור של חלב נכרים, ולכן ניתן להשתמש בהם למהדרין גם ע"י שלוש העברות בהם מעבירים בכל פעם את כל הכמות (ומעיקר הדין, סבר הרב שהמוצרים יהיו כשרים גם ללא כל העברות, וזאת מהנימוקים הבאים:

א. החיידקים אע"פ שהתרבו בחלב, אינם חלק מהחלב ולא נוצרו מהחלב אלא החלב משמש עבורם רק כקרקע מזון לצורך התפתחות והתרבות. ההוכחה לכך היא, שהחלב בתוך עטיני הפרה הינו סטירלי, דהיינו, נקי מכל חיידקים ורק עם יציאתו וכתוצאה מהמגע בפתח יציאת החלב ובלכלוך שבסביבה הוא קולט את החיידקים.

ב. החיידקים כשלעצמם אינם נחשבים לאיסור ואינם כלום והם מצויים בכל מקום ועל כל דבר (באוויר, על השולחן, על הלשון, על כל מאכל וכו') ומעולם לא שמענו שיש איסור לאכול מכיוון שכל אוכל נגוע בחיידקים, וכמו"כ, אנו משתמשים בהם כשמרים ללחם ולצורך תסיסת יין ועוד. לחיידקים אין כל טעם משמעותי (הטעם אותו טועמים בתרביות הינו טעם שאריות מצע הגידול והחומרים המופרשים מהחיידקים), וכאמור הם אינם בגדר יוצא מהחלב, שהרי הם אינם נוצרים מהחלב אלא הם נוצרים כל דור מהדור הקודם לו וכתוצאה מגידולם בעזרת חומרים אותם הם קולטים ממצע הגידול.

ג. החלב המשמש לגידול החיידקים מעוקר לפני הזרעת החיידקים לתוכו (כך שברור שלא מדובר בחיידקים המצויים בחלב האסור) ורק לאחר שהוא נקי מחיידקים מובאים חיידקים מבחוץ ומוזרעים עליו על מנת שיתרבו ויעשו את הפעולה הרצויה בחלב. ניתן עקרונית לגדל את תרביות החיידקים על מצע שאיננו כלל חלב אלא שיהיו בו החומרים שיש בחלב (סוכר, חלבון וכו').

ד. לפי הסבר פרופ' גולומב יש משמעות מבחינת התרבות החיידקים בין מקרה בו הם מועברים מכמות קטנה לגדולה יותר שלוש פעמים לבין מקרה בו הם מוזרעים לכתחילה בכמות גדולה של מצע גידול והם מתפתחים עליו במשך זמן מקביל⁴.

4. אם לא ממתניים בין העברה להעברה עד שהחלב אמנם יחמיץ, קשה לראות הבדל וחילוק כלשהו בין ההעברות האמורות להכנסת המחמצת הראשונה ישירות לכמות חלב הכוללת את כל החלב של שלושת ההעברות. דהיינו, אין הבדל בין הכנסת 1/2 הליטר של החלב החמוץ (המחמצת) הראשון 266 ליטרים חלב, ובין הכנסתה לשני ליטר חלב, ומיד לאחר מכן לקחת את שניים וחצי הליטרים הללו ולהעבירם לשישה ליטרים אחרים, ושוב מיד להעביר את שמונת הליטרים והמחצה לשמונה-עשרה ליטרים. זאת, מכיוון שלמעשה תוצאת העברות כאלו היא שלמעשה המחמצת האסורה מחמיצה את כל החלב ולא החלב ישראל שהוחמץ ע"י המחמצת האסורה. לעומת זאת, נראה שכדי שלהעברות תהיה משמעות

ה. שאריות מצע הגידול שלא מצליחים להפרידן מהחיידיקים לאחר הגידול אינם משמעותיות ואינן רצויות בתהליך ובוודאי שאינן חשובות כדבר המעמיד או נותן טעם.

ו. גם למ"ד שבהמה שנתפטמה כל ימיה באיסור אסורה, כאן מצע הגידול איננו מכיל רק חלב נכרים, אלא יש בו חומרים נוספים שמוספים לחלב לצורך התפתחות והתרבות החיידיקים.

ז. החיידיקים מתרבים במהירות רבה והפעילות על טעם החלב נובעת רוב רובה מחיידיקים שהם דורות מאוחרים יותר ושהם גדלו על חלב ישראל בלבד⁵.

העמדה העקרונית והמחודשת שאולי אין צורך בכלל בהעברות מצויה כבר בשו"ת חקרי לב לרב רפאל יוסף חזן בסימן קל"ט שם דן המחבר בהרחבה רבה בנושא העמדת יוגורט וגבינות כשרים ביוגורט של נכרים ומסיק שלעניין חלב נכרים יש להתיר להשתמש כבר ביוגורט הראשון שמועמד ע"י יוגורט הנכרים, כלומר, שייקח המחמצת האסורה ויעשה ממנה מחמצת ובמחמצת זו כבר יכול להשתמש לצורך העמדת גבינות או יוגורט דלדעתו במקרה כזה הווי זה וזה גורם כיוון שיש במחמצת זו גם גורם איסור של היוגורט המקורי וגם גורם היתר של היוגורט החמוץ שהתפתח מחלב ישראל⁶. וסיכם את דבריו בכף החיים יו"ד סימן קט"ו ס"ק נ"א (הרב חקרי לב הרחיב

הלכתית יש להמתין עד שהחלב הראשון יחמיץ באופן שיהיה ראוי להחמיץ אחרים, וכך גם השני והשלישי. רק כך ניתן לומר שלמעשה ההחמצה נעשית ע"י דור שלישי של חלב ישראל שהוחמץ בדור הראשון ע"י מחמצת מחלב נכרים.

5. ההתרבות נעשית ע"י התחלקות החיידיקים כאשר הדורות הראשונים נעלמים והחיידיקים הפעילים הינם למעשה החיידיקים החדשים. למשל, אם לתוך ליטר חלב הוכנסו 1000 חיידיקים הרי שכעבור שעה מרגע תחילת פעילותם ה-1000 המקוריים כבר לא קיימים ופעילים, אך במקומם יהיו 8000 חיידיקים פעילים חדשים. ואם הליטר חלב הזה יועבר כעת ל-10 ליטרים חלב אחרים הרי שכעבור ארבע שעות נוספות יהיו כבר קרוב ל-33 מיליון חיידיקים שהם דור 15 מהחיידיקים המקוריים ואם נעביר כעת את ה-10 ליטרים לעוד 30 ליטרים אחרים ונמתין עוד חמש שעות כבר יהיו 1,073,741,824,000 חיידיקים שהם דור 30 לחיידיקים המקוריים וכאשר כל ה-29 דורות שלאחר הדור הראשון התרבו וגדלו על בסיס חלב ישראל. כאמור, בשלב מסויים בהתאם למזון שנשארו להתרבות החיידיקים ההתרבות נפסקת וכמות החיידיקים נשארת על רמה אחידה פחות או יותר, אם כי עדיין החיידיקים מתחלפים והדורות החדשים מחליפים את הישנים.

מכיוון שכך אין למעשה הבדל אם במחמצת המקורית הוחמץ חלב במשך שעה ולאחר מכן מהחלב המוחמץ הזה החמיצו חלב שני במשך ארבע שעות ומהשני החמיצו שלישי כחמש שעות, או שמלכתחילה החמיצו חלב במשך 10 שעות. בשני המקרים החלב הסופי שהוחמץ הינו מחיידיקים שהינם דור 30 לחיידיקים המקוריים ושכל הדורות החדשים גדלו על בסיס חלב ישראל. ואף אם נותר משהו מהחיידיקים המקוריים בוודאי הווי זוז"ג שכמובן הגורם העיקרי והמשמעותי הינם החיידיקים שגדלו על בסיס חלב ישראל (אך ראה בגוף הדברים בסעיף ד).

כמו-כן אין כל הבדל אם כל פעם לקחו חלק מהחלב המוחמץ לצורך החמצת החלב החדש או שהעבירו את החלב החמוץ בשלמותו. כל ההבדל יהיה שאם לקחו כל פעם עשירית מהחלב הרי שבפעם הראשונה העבירו רק 800 חיידיקים ולכן כעבור ארבע שעות הם התרבו לקרוב ל-3.3 מיליון חיידיקים ואם לקחו רק עשירית מהחלב המוחמץ והעבירו אותו לשלישי הרי שבסוף יתקבלו רק 10,737,418,240 חיידיקים שאף הם דור 30 לחיידיקים המקוריים, אך אין בהם כל ייתרון מבחינה הלכתית על פני החיידיקים שהיו מועברים בשלמותם, כיוון ששניהם דור 30 לחיידיקים המקוריים, לשניהם אותה מידת קשר לחיידיקים המקוריים האסורים ושניהם גדלו באותה מידה על חלב ישראל.

ואולי יש לומר, שעל פי דעת הב"י שדור רביעי מהדור האסור יכול לבוא בקהל, הרי שלפי זה בכל מקרה בו ניקח מחמצת ונחמיץ איתה חלב ישראל, הרי שאם ייווצר מכך חלב חמוץ הרי שלאחר כשעה וחצי של פעילות החיידיקים ניתן כבר להשתמש בחלב החמוץ שנוצר לצורך החמצת חלב ישראל (וראה להלן שכן סבר בעל החקרי לב), מכיוון שלאמיתו של דבר החלב החמוץ הינו עצמו כבר תוצאת פעילותם של חיידיקים מדור רביעי או חמישי לדור המקורי האסור, שזכרו כבר אבד. ולמעשה, החיידיקים הפעילים כעת הינם חיידיקים שהתפתחו על חלב ישראל, ורק כתוצאה מהחלב ישראל שגרום להתרבותם ולגידולם, והחיידיקים המקוריים אמנם היו הגורם שממנו התפתחו החיידיקים החדשים, אך הם עצמם כבר עברו וחלפו מהעולם.

6. מדבריו עולה שלדעתו הב"י החמיר כאשר השווה דין חמץ כותים לדין מחמצת חלב נכרים ובמחמצת כזו יש להקל בכל

בדין זה וכתב דלפי הירושלמי מותר להעמיד ביוגורט של גויים אפילו בפעם ראשונה ואשתמיט למרן דברי הירושלמי. וע"כ העלה דיכולים להעמיד ביוגורט של גויים אפי' לכתחילה אלא שכתב והמחמיר תע"ב).

וכן כתב גם בשו"ת מהריט"ץ בסימן פ"א⁷ ושם דיבר על כך שמותר להעמיד ישירות בחלב חמוץ של גויים ואין צורך ליצור קודם יוגורט חמוץ מחלב ישראל כדי להשתמש בו לצורך ייצור היוגורט הכשר⁸, ולדעתו מותר להשתמש לגבן ולהחמיץ בחלב חמוץ של נכרים ללא כל העברות^{9,10}.

אף שלמעשה הרב אלישיב לא התיר לייצר לכתחילה מהדרין ללא כל העברות אבל הוא כן התיר להשתמש בחיידקי בריאות המוכנסים לחלק ממוצרי החלב (מוצרי "ביר") - חיידקים שגדלים על מצע מזון המכיל אבקת חלב נכרים. הגרי"ש אלישיב פסק (ולאור הדברים שלעיל נראים הדברים פשוטים) שהכנסת חיידקי בריאות אלו למוצר איננה פוגעת ברמת המהדרין של המוצר, שכולו נעשה על טהרת חלב ישראל כשר למהדרין ועם חומרי גלם כשרים למהדרין. וזאת, מכיוון שחומר זה בטל בששים ואינו מעמיד ואינו נותן טעם במוצר, והוא כמו תרופה המעורבת במאכל. ובנוסף, החיידקים גדלים על מצע גידול המורכב מחומרים שונים שרק אחד מהם הינו אבקת חלב נכרים (והרב צרף גם את העובדה שמדובר באבקת חלב נכרים ולא בחלב ניגר שלדעת הגרצ"פ פרנק אבקת חלב מותרת והיא איננה בכלל גורת חלב נכרים).

ג. כשרות חלב שנחלב ע"י לא יהודים מפרות השייכות ליהודים

אחת ממהפכות הכשרות בארץ שנעשתה בזכות הגרי"ש אלישיב וביזמתו ובדחיפתו הייתה השגחה ברפתות החלב במקומות שבהם עובדים לא יהודים חולבים את הפרות של היהודים. ההלכה שנהגה עד לפני כעשרים שנה הייתה שבכל מקום בו הבעלים הינם יהודים אין חשש של חלב נכרים וזאת על סמך ההלכה ברמ"א שחלב שנחלב ע"י שפחות לא יהודיות החולבות בבית יהודי נחשב לחלב ישראל. עמדת הגרי"ש אלישיב הייתה שהלכה זו מתבססת על מירתת שיש לשפחות מלערב חלב אחר כאשר הבעלים הינו יהודי, ולכן לדעתו, אם היהודי בעל הפרות אינו שומר תורה ומצוות והחולב הינו לא יהודי - החלב איננו חלב ישראל אם ישראל (שומר תורה ומצוות) לא יעמוד על גביו בעת החליבה. אע"פ שהגרי"ש אלישיב סבר שחלב שנחלב ע"י יהודי שאיננו שומר תורה ומצוות הינו חלב ישראל ואנו לא מתייחסים ליהודי כזה כאל גוי לעניין דין חלב

מקרה של זו"ג כאשר מחמיץ בחלב אסור ומותר כאחד.

7. ואף הוא הובא בכף החיים שם.

8. לאור האמור לעיל ייתכן שההיגיון שבבסיס עמדה זו הוא שהיוגורט מוחמץ והגבינה מועמדת בזכות חיידקים שהינם צאצאי צאצאיהם (לאחר עשרות דורות) של החיידקים המקוריים האסורים שהם אמנם אלו שהתחילו את כל התהליך אך הם עצמם כבר לא קיימים ולא פעילים כלל ורק בני בניהם - החיידקים שנוולדו עשרות דורות לאחריהם - הם אלו שלמעשה מעמידים את הגבינה או היוגורט, כך שעצם תהליך ההחמצה הוא עצמו דומה ל"העברות" מכיוון שהחיידקים עצמם מתחלפים והדורות החדשים נולדים ומחליפים את הדורות הקודמים.

9. אלא שהנימוק שמובא בדבריו אינו עומד במבחן המציאות, מכיוון שלדבריו אם קיימא לן שחלב טמא אינו עומד הרי קל וחומר שהגורם להעמדת הגבינה דהיינו החלב החמוץ אינו יכול להיות מחלב טמא. אולם כיום אנו יודעים שפעולת ההעמדה נעשית לא ע"י החלב אלא ע"י החיידקים שבחלב החמוץ וחיידקים אלו יכולים להתפתח באותה מידה בחלב טמא כמו בחלב טהור, אלא שההלכה שקבע המהריט"ץ במקומה עומדת ולא מטעמיה, מכיוון שאם מי שגורם להחמצה הם החיידקים הרי ק"ו שאין מקום לאסור מהנימוקים שהובאו לעיל שהחיידקים עצמם אינם אסור

10. ויש להוסיף שבכף החיים שם כתוב שכאשר מדובר לא על חלב חמוץ אלא על אבקה שהיא למעשה תרבית חיידקים - הרי שיש מקום רב הרבה יותר להתיר להשתמש בה שאין בה את החשש והנימוק של צחצוחי חלב.

נכרים, הרי שלדעתו יהודי כזה שהינו בעל הפרות ואפילו הוא עומד על גבי החליבה לא יכול להפוך את החלב לחלב ישראל כאשר החלב נחלב בפועל ע"י לא יהודי, מכיוון שלגוי אין מירתת מלערב חלב אחר כאשר הבעלים איננו מקפיד על כך¹¹.

לאור פסיקה זו התחילו להקפיד בכשרות "מחזיקי הדת בעלזא" על חלב מרפתות שאין בהם חולבים לא יהודים. בזמנו - לפני כעשרים שנה - הם היו ועדת הכשרות היחידה שהקפידה על הנחייתו זו של הגרי"ש אלישיב. כאשר חשבנו על האפשרות להגיע לשיתוף פעולה עם כשרות זו באחת מהמחלבות הגדולות בתנובה עמדה החמרה זו למכשול בפני ההתקשרות, מכיוון שיש מאות רפתות בארץ שהבעלים אינם שומרי תורה ומצוות ובהם חולבים לא יהודים והמשמעות של השגחה בכל חליבה בכל אחת מהרפתות הללו הינה מרחיקת לכת ויהיה צורך בגיוס של עשרות רבות של משגיחים עם רכבים במשרה מלאה.

בעיה זו הביאה למספר מפגשים לברור סוגיה זו עם הגרי"ש אלישיב על מנת לראות אם יש אפשרות להקל בדרישה זו. מכיוון שעיקר טיעונו של הגרי"ש אלישיב היה שבמקרה והבעלים איננו שומר תורה ומצוות הרי שאין מירתת, טעננו, שאע"פ שאין לפועל הגוי מירתת בפני הבעלים היהודי בגלל בעיית כשרות, אך יש לו מירתת גדול מאוד מלערב חלב אחר בגלל בעיית איכות, שהרי אין ספק שפועל שיערב חלב אחר במיכל החלב לא יושאר בעבודתו, מכיוון שבכך הוא מסכן את איכות החלב ומכיוון שהתשלום עבור החלב הינו פונקציה של איכותו הרי שהבעלים לא יעבור על כך לסדר היום.

לאחר דיונים ארוכים בנושא ולאחר שנמצא שיש דעות מקלות בהשגחה על חלב ישראל שאינן מצריכות השגחה בכל חליבה וחליבה אלא בביקורים מזדמנים מפעם לפעם בעת החליבה כאשר הבעלים איננו יודע מתי המשגיח אמור להגיע¹², הסכים הגרי"ש אלישיב שהמירתת הקיים בגלל נושא האיכות מספקי מבחינה הלכתית, אלא שלמרות זאת הרב חשב שלגבי כשרות מהדרין יש בכל אופן להקפיד על השגחה סמלית בזמני החליבה, כשלעניין זה ניתן לסמוך על המקלים בהשגחה כזו, ולפי זה נקבע על ידו, שאם יעשו ביקורים בחליבות פעם או פעמיים בשבוע בזמנים מתחלפים באופן שהגוי לא יודע מתי המשגיח עשוי להגיע - הרי בכך סגי להחשיב את החלב הזה כחלב כשר למהדרין. יש להדגיש שהגרי"ש אלישיב הקל בכך רק לגבי חומרתו בחלב שנחלב ברפת השייכת ליהודים והפועל הינו לא יהודי אך לא הקל בכך כאשר מדובר בפרות השייכות לגוי¹³. בעקבות פסיקה זו התחלנו לבצע השגחה כזו על הרפתות שבהם חולבים לא יהודים ותוך מספר שנים הגענו לכך שכל הרפתות של תנובה היו מפוקחות ברמה הזו, ובמקביל, תוך מספר שנים נוספות הפכה חומרה זו לנחלתם של עוד ועדות כשרות רבות אחרות¹⁴.

11. מכיוון שעיקר חששו של הגרי"ש אלישיב היה בגלל שביהודי שאיננו שומר תורה ומצוות אין מירתת מלערב חלב לא כשר, נראה לכאורה שהגדר של איננו שומר תורה ומצוות הוא שמירת כשרות ולא חילול שבת, כלומר, גם אם יש יהודי שמחלל שבת בחליבה או בהדלקת מכשירי חשמל בשבת או בנסיעה בשבת וכדומה אך הוא מקפיד לשמור על כשרות - הרי שקיים מירתת מלערב חלב לא כשר כמו ביהודי שומר תורה ומצוות.

12. שו"ת זקן אהרון ח"א סוף סימן מ"ו.

13. ויעיין בשו"ת זקן אהרון שם שגם הרב אהרון וולקין בעל השו"ת רצה להתיר רק בצרוף לכך שיעשו מכירה של הפרות ליהודי באופן שיהיה נחשב שהפרות שייכות ליהודי.

14. דיון נרחב בדעת הגרי"ש אלישיב בסוגיה זו נכתב ע"י הגר"י אפרתי שליט"א בחוברת בנתיב החלב א. בעיקר בפרק האחרון במאמרו החל מעמוד 32.

ד. השגחה באמצעות מצלמות¹⁵

לאחרונה נתערר פולמוס בהקשר להשגחה באמצעות מצלמות. לפני שנים רבות כשהתחלנו לפקח באמצעות מצלמות (שהיו הרבה פחות משוכללות מהמצלמות של היום) סברתי שפיקוח כזה הינו הידור משמעותי בכשרות מכיוון שההשגחה באמצעות מצלמות הינה השגחה הדוקה ואינטנסיבית הרבה יותר מאשר ההשגחה של משגיח אנושי היוצא ונכנס. ובכל אופן, רבני ועדת מהדרין תנובה ביקשו לקבל את הסכמתם של הגרי"ש אלישיב והגר"ש הלוי וזנר. ובדיון שהתקיים אצל הגרי"ש אלישיב הוא הסכים שהשגחה באמצעות מצלמות נחשבת להשגחה גמורה, אלא שהוא סבר שאין להסתפק במירתת הנוצר ע"י המצלמות, אלא יש צורך בצפייה של משגיח באמצעות המצלמות, כלומר, שמשגיח יראה את מה שצולם ואז הדבר נחשב להשגחה גמורה לעניין חלב ישראל כמו גם לעניין השגחה לגבי חלב שנחלב בשבת בהיתר. לעומת הגרי"ש אלישיב דעת הגר"ש הלוי וזנר הייתה שבנוסף להשגחה באמצעות המצלמות יש לבקר ברפתות המפוקחות באמצעות מצלמות מפעם לפעם ולא להסתפק במצלמות בלבד¹⁶. מובן שהיתר זה של השגחה באמצעות מצלמות מותנה בכך שמתקינים את המצלמות במקומות הנכונים ובאופן שלא ניתן להערים עליהן, ובתנאי שהצופה במצלמות יעשה מלאכתו נאמנה ושהוא מכיר היטב את הרפת ומערכותיה שיוכל להבין היטב את מה שרואה באמצעות המצלמות.

***

זכה הגרי"ש אלישיב זצ"ל להתוות לעם ישראל על כל מגזריו ועל כל פלגיו את הדרך אשר ילכו בה. בכל יום ויום הצטופפו בחדר הכניסה הקטן שלפני חדרו עשרות יהודים פשוטים ביחד עם הרבה מאוד רבנים חשובים מכל קצוות העולם ומכל המגזרים כולל רבנים שעומדים בראשי מערכות גדולות ורבנים האחראים על עיצובה של ההלכה במגזרים רחבים של עם ישראל, שהביאו בפני הרב את השאלות המסובכות והמורכבות והקשות ביותר בכל תחומי התורה כולה, כולל שאלות של פיקוח נפש ושל עניינים שחרצו גורלות ועיצבו קהילות שלימות, ובדקות הספורות שזכה כל אחד מהרבנים הללו להיכנס לחדרו הצנוע של הרב, נפשטו כל ספקותיו ונענו כל שאלותיו, וקביעותיו של הרב הפכו לנכסי צאן ברזל בהלכה הנוהגת כיום בעם ישראל – בארץ ובתפוצות. וזכה עם ישראל לרב ענק בתורה ובמידות שהליכותיו וצניעותו הביאו לכך שנפסקה הלכה כמותו והכרעותיו התקבלו כמעט ללא עוררין.

15. ראה בקובץ זה מאמרו של הרב מרדכי גרוס בעמ' 19 ומאמרו של הרב זאב וייטמן החל מעמ' 43
 16. הרב אישר בכתב ידו שמשפיק עשרים ביקורים בשנה כתוספת לצפייה הרצופה במצלמות.